

ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДЕРЖАВИ ЗА СТАТУТАМИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Звернення істориків права до вивчення досвіду минулого є виправданим і корисним, оскільки усвідомлення надбань і прорахунків дозволяє берегти досягнення і не повторювати помилок минулого. Сказане повною мірою стосується і такого аспекту функціонування держави, як підтримання правопорядку, що завжди було важливим завданням держави. Велике князівство Литовське (далі — ВКЛ) XVI ст. не була винятком. У Статутах 1529, 1566 і 1588 років знайшли відображення актуальні для того періоду засоби боротьби зі злочинністю, у тому числі зі злочинами проти держави. Розгляду характеру і специфіки покарань за державні злочини і присвячена ця стаття.

Праця Г. Демченка «Наказание по Литовскому Статуту в трёх его редакциях» [1] давно визнана класичною, але дослідник не ставив за мету розглянути злочини проти держави як окрему категорію злочинних діянь. Тією чи іншою мірою торкалися цього питання вчені школи західноруського права, але вивчення ними інституту покарання не вийшло за межі лапідарних досліджень. Загальна характеристика державних злочинів надана П. Музиченком і С. Ковальновою у коментарі до Статутів 1566 року і 1588 року [3; 4], але інститут покарання зачеплений ними побіжно. Отже, цей інститут потребує подальшого вивчення, особливо такі його аспекти, як встановлення характеру, видів, специфіки застосування покарання за злочини проти держави.

Статуту продовжують і розвивають норми обласних привілеїв, де вперше у литовсько-руському праві були визначені злочини проти держави. Статут 1529 року визначає такими злочинами втечу до країн, що перебували у ворожих відносинах із ВКЛ, підробку господарських (великокнязівських) грамот і печаток, образу господарських вряників, нескорення рішенням великокнязівського суду [2, 52–54]. У Статуті 1566 року коло державних злочинів розширене. До вже вказаного у попередньому Статуті додані образа маєстату господарського, державна зрада, образа великого князя, порушення його майнових прав, заволодіння державним майном, каліцтво посадових осіб, які знаходяться на великокнязівській службі. Слід зауважити, що ці склади злочинів перелічені на початку Статуту, у розділі, який має назву «Про персону господарську». Як вказують П. Музиченко і С. Ковальова, це свідчить про те, що ставлення до державних злочинів як до злочинів проти особи великого князя ще не подолали [3, 432]. Перелік злочинів проти держави збільшується у Статуті 1588 року. Законодавець додає до нього втечу до країни-ворога, порушення спокою на господарському дворі, невиконання господарських рішень, порушення майнових прав господаря, підробку господарських грамот і печаток. У розділі, який, як і у попередньому Статуті, має назву «Про персону господарську», названі інші злочини, які становлять окрему групу. Це злочини проти порядку управління

і суду, до яких віднесені фальшивомонетництво, порушення митних правил, образа і каліцтво господарських урядників [4, 358–372].

Статути затвердили особливий порядок доведення вини підозрюваного у вчиненні державних злочинів. Для визнання особи винною мали бути представлені свідки-шляхтичі і принесена присяга як тим, який звинувачував, так і свідками.

Така динаміка поняття державних злочинів свідчить про зростання уваги законодавця до публічного права, удосконалення поняття про суспільну небезпечність державних злочинів.

Відповідним чином змінюється уявлення про призначення і роль покарання. Насамперед це позначилося на тому, що були визначені принципи покарання. У Статутах затверджувалися:

- недопустимість застосування покарання без вироку суду;
- недопустимість застосування покарання по заочному обвинуваченні;
- індивідуалізація покарання;
- відповідність покарання тяжкості вчиненого діяння;
- невідворотність покарання;
- зворотність звинувачення (наклепник карався так само, як мала бути покарана його жертва).

Такі принципи були прогресивними не тільки для литовсько-руського права, а і для права інших європейських країн.

Видами покарань за державні злочини, визначені у Статутах, стають смертна кара, ув'язнення, усунення з посади, штраф і конфіскація майна, позбавлення честі і шляхетського достоїнства (виволання).

Із формуванням поняття публічного права змінилася мета покарання. У статутівий період основною ціллю покарання було відшкодування понесених матеріальних збитків, матеріальне задоволення потерпілого. Статути змінюють погляди на призначення покарання. XVI ст. у литовсько-руському праві можна визначити як зрілу фазу періоду державної помсти. Поряд із тим, слід зауважити, що держава, побудована на все зростаючій становій нерівності, нездатна була запропонувати конструктивні моделі подолання станових суперечностей, отже, основною метою покарання на цьому етапі стає залякування, що відобразилося у впровадженні смертної кари. Покарання набуває яскраво вираженого станового характеру, однак Статути проголосили, що за державні злочини застосовується однакове покарання для всіх станів. Зазначалося, що «жаден привилей ани зацность, ани достоенство не маєть помагати ани се им щытити может...» [3, 50–51].

Смертна кара застосовувалася у випадках таємного листування з ворогом, здачі замку, приведення ворожого війська до ВКЛ. Додатковим покаранням за ці злочини була конфіскація майна і позбавлення честі та шляхетства. На перший погляд може здаватися, що тут допущено відступ від проголошеного принципу одноосібної відповідальності за злочин, адже позбавлення родини страченого злочинця маєтку і земель мало наслідки насамперед для його дітей і вдови. Однак своя логіка у впровадженні такої норми була. Особа, яка вчини-

ла державний злочин, втрачала шляхетське достоїнство, тож не могла надалі володіти землею. Крім того, законодавець встановив, що вдови державних злочинців не втрачають власних спадкових маєтків, які дістали від своїх батьків, а також за ними залишається віно — третина майна чоловіка, у тому числі нерухомого, яке вони записали як забезпечення на їхнє ім'я при укладанні шлюбу [2, 53; 3, 50; 4, 359–360]. Вказувалося, що діти державного злочинця не втрачають приналежності до шляхетського стану і за ними зберігається те нерухоме майно, яке було ними надбане особисто [4, 359].

Наступною метою покарання була відплата злочинцю. Нескорення вироку великого князя або Пани-Ради каралося ув'язненням на шість тижнів «у замку» [2, 60; 3, 61; 4, 367]. 12-тижневим ув'язненням каралося побиття посланців від великого князя і Пани-Ради [3, 57; 4, 374–375]. Спеціальних в'язниць ще не існувало і злочинці мали відбутися покарання у вигляді ув'язнення в приміщеннях, що знаходилися при гродському (замковому) суді, який розглядав кримінальні справи. Це могли бути ями, закриті ґратами; іноді таке покарання відбували у пристосованих для в'язниць приміщеннях — підвалах, горищах, коморах тощо. Гадаємо, що ув'язнення, яке практикувалося у XVI ст., не можна розглядати як таке, що мало на меті ізоляцію злочинця від суспільства. Терміни ув'язнення були надто незначними для того, щоб його можна було вважати серйозним звільненням соціуму від злочинного елемента. Скоріше тут мав місце намір зганьбити злочинця, відплатити йому за непокору.

Ганебними покараннями були також виволання і позбавлення шляхетського достоїнства. Виволанням називалося публічне оголошення злочинця поза законом. Воно застосовувалося у тому випадку, коли після вчинення злочину або винесення вироку злочинець тікав від суду. Таке покарання було своєрідним засобом, за допомогою якого влада намагалася забезпечити виконання вироку. І. Черкаський вказував, що даний вид покарання був запозичений литовсько-руським правом під впливом магдебурзького права [5, 117].

Позбавлення шляхетства було додатковим покаранням, яке застосовувалося разом із смертною карою. Воно мало на меті зганьбити злочинця. Як вказувалося вище, діти злочинця зберігали стану приналежність, але у випадку, коли було встановлено, що вони не знали про злочинні наміри батька.

Державних злочинців, які втекли від правосуддя, дозволялося безкарно вбивати. Статути навіть передбачають винагороду тим, хто затримає або вб'є втікача.

Переважання таких видів покарання за державні злочини, як смертна кара, позбавлення шляхетства, виволання, свідчить про те, що держава починає усвідомлювати значення загальної превенції.

Публічний характер злочинів, у тому числі проти держави, ще не був глибоко усвідомлений у суспільстві. Це відбилося на тому, що серед покарань за цю категорію злочинів було відшкодування збитків. Так, наприклад, за фальшування монет призначалося спалення, а тим, хто постраждав від фальшивомонетництва матеріально, сплачувалася вартість збитків з майна злочинця [3, 54; 4, 371]. Штрафами каралися старости, державці та митники, які не забезпечили належного виконання мостової повинності — своєчасного ремонту мостів

і шляхів [3, 59; 4, 379]. Внесення такого виду злочину до переліку державних пов'язане із тим, що мостова повинність вважалася одним із трьох обов'язків васала [6, 94]. Отже, у Статутах знайшли відображення середньовічні уявлення про сюзеренно-васальні відносини.

До видання Статутів при призначенні покарання суб'єктивна сторона злочину не враховувалася. У XVI ст. влада стає більш прискіпливою в оцінці злочинних дій. При призначенні покарання починає враховуватися ступінь вини, «ведле важности выступку и слов» [3, 51]. Разом із тим у Статутах спостерігається невизначеність покарання. Так, вказуючи на вид покарання за державні злочини — смертну кару — законодавець не конкретизує її. Лише за виготовлення фальшивих грошей і підробку господарських печаток вказана смертна кара через спалення [3, 54; 2, 53].

Отже, у Статутах ВКЛ сформувався поняття державних злочинів. Покараннями, які встановлювалися для державних злочинців, були смертна кара, ув'язнення, конфіскація майна, позбавлення шляхетського достоїнства, виволання, штрафи. Змінилася мета покарання: на перший план виступило залякування. Це свідчить про формування в литовсько-руському праві уявлення про загальну превенцію. Були сформульовані прогресивні для того часу принципи накладання покарання. Однак інститут покарання ніс певні відбитки середньовічних суспільних відносин.

Література

1. Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трёх редакциях. Ч. 1. — К., 1894. — 273 с.
2. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пацькова. — О.: Юрид. л-ра, 2002. — 464 с.
3. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пацькова. — О.: Юрид. л-ра, 2003. — 560 с.
4. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1529 року: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пацькова. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — 672 с.
5. Черкаський І. Поволаппа над трупом забитого // Праці комісії для вивчення західно-руського та українського права. — К., 1925. — Вип. 1.
6. Яковенко П. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993.

Анотація

Епур М. В. Покарання за злочини проти держави за Статутами Великого князівства Литовського. — Стаття.

У статті досліджуються покарання за злочини проти держави за Статутами Великого князівства Литовського. Розглянуті принципи покарань за державні злочини. Характеризуються види злочинів та покарань. Стверджується, що публічний характер злочинів проти держави, ще не був глибоко усвідомлений у суспільстві.

Ключові слова: злочин, державні злочини, покарання, Статути Великого князівства Литовського, публічне право.

Summary

Epur M. V. Punishment for crimes against the state according to the Statuts of the Grand Duchy of Lithuania. — Article.

In the article punishments are probed for crimes against the state according to the Statuts of the

Grand Duchy of Lithuania. Principles of punishments are considered for state crimes. The types of crimes and punishments are characterized. It becomes firmly established that public character of crimes is against the state, yet was not deeply realized in society.

Keywords: crime, state crimes, punishments, Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, public law.

УДК 340.15(474.5):340.132

М. Ю. Рязанов

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЗАСАДИ НОРМ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ

Протягом майже 300 років, з другої половини XIII до другої половини XVI ст., на карті Східної Європи існувало своєрідне самостійне державне об'єднання — Велике князівство Литовське, що має ще одну назву — Литовсько-Руська держава.

Ще на початку XVI ст. Литовська держава не мала кодифікованого законодавства, а правувалася, окрім краєвих установ і привілеїв, за своїми місцевими звичаями. З ініціативою кодифікації виступило шляхетство, яке саме набирало сили. Проект статуту складався юристами великокняжої канцелярії. При цьому враховувалися норми звичаєвого права, Судебника Казимира 1468 р., а також привілеї 1447, 1492 та інших років, римське, польське та германське право.

У Північно-Східній Русі формується Великоруська держава, а основний масив давньоруських земель увійде до складу іншої держави — Великого князівства Литовського. Однак різницю в історичному шляху тої чи іншої частини Русі не можна не применшити, не перебільшити. До пори до часу більше було подібності, чим розходжень. Це й зрозуміло адже держави вирости, що називається, на «єдиному корені», вони харчувалися тими самими східно-слов'янськими соками.

Повною мірою сказане стосується правової сфери. Подібне коло тих пам'яток, які були вироблені юридичним побутом обох половин Русі. Багато в чому близький і їхній зміст. У західноруських землях — це смоленські договори, статутні грамоти землям, Судебник Казимира Ягелончика, який, вважається, заклав той фундамент, на основі якого розвивалося надалі все Руське й Литовське право. Що стосується останнього, то треба погодитися з І. П. Старостіной у тім, що його було призначено не для всього Великого князівства, а для Віленського й Троцького воєводств. Але також правомірний висновок дослідниці про наступне поширення Судебника й в інших землях [1, 189]. У східноруських землях це також грамоти місцевого керування і єдине законодавство-судебник 1497 р., що з'явився тут раніше, ніж єдине законодавство у Великому князівстві Литовському (Перший Литовський статут був виданий в 1529 р.).

Порівняння Статуту та Судебника навряд чи коректно, тому що зміст першого набагато ширший. Але ж все це законодавство виростило на основі давньоруського права та насамперед Руської Правди. Що стосується західноруських земель, то в дореволюційній історіографії панувала думка про «строгу